

УПРАВЛІННЯ ЮРИДИЧНОЮ ОСОБОЮ – МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ЇЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ

УДК 347.19

Постановка проблеми. Аксіоматичним у теорії сучасної корпоративістики є твердження про те, що юридична особа діє у сфері цивільних правовідносин через органи управління. Орган управління у сучасній доктрині розглядається як структурно відокремлений, організаційно оформлений підрозділ юридичної особи, призначений для реалізації її правосуб'єктності. Діяльність органів управління проявляється у прийнятті ними рішень щодо управління діяльністю юридичної особи та веденні її справ, залежно від сфери повноважень, визначених законом та установчими документами. Правова природа вказаних рішень органів управління, з огляду на однозначну її особливість, була і залишається об'єктом дослідження провідних науковців у сфері цивільного та господарського права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми сутності актів органів управління юридичних осіб розглядалися у працях В.І. Борисової, В.А. Васильєвої, Ю.М. Жорнокуя, О.Р. Кібенко, В.М. Кравчука, І.В. Спасибо-Фатєєвої та ін. Варто зазначити, що проблеми правової природи рішень органів управління юридичних осіб, їх правових наслідків, порядку реалізації тощо, не вичерпуються суто теоретичними дискусіями, оскільки мають суттєве прикладне наповнення, що має результатом відображення їх у судовій практиці. Метою наукової статті є розгляд особливостей реалізації правосуб'єктності юридичної особи відповідно до сучасних доктринальних підходів та позицій судової практики.

Виклад основного матеріалу. Розгляд окреслених нами у цьому параграфі питань потребує первинного розставлення акцентів щодо природи діяльності органів управління юридичних осіб, стосовно якої у доктрині сформовано дві концепції тракту-

вання її змісту: перша обстоює ідентифікацію органу управління в якості представника юридичної особи; друга – визначає, що дії органу управління є діями самої юридичної особи. Остання позиція трактується в якості пріоритетної у теорії і практиці, і підтримується нами безапеляційно як така, яка відображає специфіку конструкції юридичної особи в якості автономного суб'єкта правовідносин. У цьому плані потрібно навести твердження О.Р. Кібенко, яке, на нашу думку, відображає положення, які стали уже канонами для інституту юридичних осіб: «Органи юридичної особи служать для формування і виявлення зовні її волі, здійснення дій правового характеру від імені юридичної особи. Органи є невід'ємною частиною юридичної особи, між нею та її органами відсутні будь-які правовідносини. Орган юридичної особи не може розглядатися в якості її законного представника. Дії органу завжди є діями самої юридичної особи. І віднаходити цивільно-правові відносини представництва у відносинах юридичної особи та її органів – це рівнозначно визнанню, що юридична особа вступила у правовідносини сама з собою» [1, с. 125-126].

Як наголошує В.М. Кравчук, «позиція, згідно із якою орган юридичної особи є її невід'ємною частиною є більш обґрунтованою. Юридична особа не може існувати без своїх органів, які виражають її волю і реалізують її правосуб'єктність. Відносини між юридичною особою та її органами – це відносини внутрішні, корпоративні. Порядок утворення та повноваження органів визначаються законом або установчими документами і не обмежуються часом, на відміну від повноважень представників» [2, с. 104]. Якщо виходити із бачення юридичної особи як явища соціальної реальності, відповідно, воля юридичної особи є відокремленою від волі її учасників, хоч і ґрунтується на ній. Органи ж юридичної особи продукують волю цього утворення і через них реалізується її діяльність як єдиного цілого. Воля органу управління – це воля юридичної особи, тоді як воля представника є його власною волею. Дії органу кваліфікуються як дії безпосередньо юридичної особи, а представник в межах повноважень діє самостійно, незважаючи на те, що права і обов'язки виникають безпосередньо у представляваної ним особи.

З приводу специфіки реалізації юридичною особою правосуб'єктності, В.І. Борисовою влучно зазначено, що органи управління є правовою конструкцією, яка дозволяє не лише висловити волю, а й представляти та обстоювати інтереси юридичної особи [3, с. 113]. Як зазначає учена, «орган юридичної особи – це інституційно-функціональний його представник. Інституційність представництва органу проявляється в закріпленні на законодавчому рівні механізму набуття юридичною особою цивільних прав та обов'язків безпосередньо через свої органи» [3, с. 97]. При цьому, згідно із позицією Ю.М. Жорнокуя, учасником зовнішньо корпоративних відносин є сама юридична особа в якості центрального суб'єкта корпоративних відносин [4, с. 80]. Таким чином, як підкреслює В.М. Кравчук, між юридичною особою і органом не виникають жодні корпоративні відносини представництва, адже дії органу є діями самої юридичної особи [2, с. 13].

Твердження про те, що дії органу управління є діями самої юридичної особи відносять своє відображення у судовій практиці. Зокрема, згідно із окремою думкою судді КЦС ВС від 05.01.2024 у справі № 149/184/21 дієздатністю юридичної особи, як і особи фізичної, є її здатність набувати для себе цивільні права та здійснювати їх, а також набувати та виконувати цивільні обов'язки. Однак якщо для фізичної особи це є природними діями, які вона виконує власне сама, то юридична особа в силу того, що вона є штучним утворенням, невидимим, невідчутним на дотик і таким, що існує лише у вимірі правової дійсності, набуває прав і обов'язків через, зокрема свої органи управління. Ключовим для дієздатності юридичної особи є діяльність її виконавчого органу. Цей орган може бути одноособовим і колегіальним (наприклад, директор або правління). Директор юридичної особи у разі вчинення правочину юридичною особою виступає в такому разі не як фізична особа, а як орган юридичної особи, тобто є її частиною. Тобто виступ в обороті від імені юридичної особи здійснюється, як правило, її виконавчим органом. При цьому виконавчий орган (наприклад, керівник колегіального виконавчого органу) діє не від свого імені, а від імені юридичної особи. В якості підтвердження такої думки суддя наводить відповідні

інші акти судової практики: постанову Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати від 16 лютого 2022 року в справі № 554/7761/20 (провадження № 61-16724св21), постанову Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати від 29 березня 2023 року в справі № 592/5841/22 (провадження № 61-2616св23) [5].

З цього приводу у доктрині корпоративного права уточнюється, що здійснення дієздатності через органи юридичної особи є загальним порядком для всіх юридичних осіб, однак, у випадках, визначених у законі, дієздатність юридичної особи реалізується через учасників. Зокрема, такий спосіб здійснення дієздатності юридичної особи характерний для повних і командитних товариств, які не мають своїх органів [6, с. 583].

Таким чином, можемо зробити висновок, що правовим механізмом реалізації правосуб'єктності досліджуваних нами юридичних осіб є конструкція їх органів управління. Безумовно, що стверджувати про існування виключно вказаної форми реалізації правосуб'єктності не можна, адже юридична особа може брати участь у цивільних правовідносинах не лише через органи управління, а й безпосередньо через своїх учасників (що притаманним є для повних і командитних товариств, у яких згідно із чинним законодавством створення жодних органів управління не передбачається); через класичний інститут представництва, за якого особа діє від імені та в інтересах юридичної особи, створюючи, таким чином, для останньої права та обов'язки; через ліквідаційну комісію, яка діє від імені юридичної особи при добровільній чи примусовій ліквідації тощо. Однак наявність переліку імовірних механізмів, спрямованих на забезпечення альтернативності форм реалізації правосуб'єктності підприємницьких юридичних осіб приватного права, не нівелює той факт, що конститутивною формою з-поміж них є виступ юридичної особи у правовідносинах в якості самостійного суб'єкта через її органи управління. Означене положення відображене у чинному законодавстві, зокрема, у ст. 92 ч. 1 ЦК України, згідно із якою юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону.

В цьому плані варто звернутися до комплексних наукових розвідок, здійснених О.Ю. Тичковою, якою локальні корпоративні акти поділено на дві групи: нормативно-правові та індивідуальні (акти застосування права). Перші із них пов'язані із деталізацією норм закону, обранням іншого варіанту поведінкової моделі, ніж це передбачено законом (наприклад, установчі документи). А другі (до яких учена відносить рішення органів управління), не регулюють відносини в корпорації, а через застосування норм закону та корпоративно-правових актів виступають підставою виникнення конкретних прав і обов'язків в учасників корпоративних відносин [7, с. 10]. Таким чином, учена ідентифікує рішення органів управління в якості актів правозастосування, відмежовуючи їх від нормативно-правових актів. І справді, рішення органів управління не відповідають конститутивним ознакам нормативно-правових актів: вони не мають загальнообов'язкового характеру, і, будучи формою реалізації правосуб'єктності юридичної особи, спрямовані на виникнення в неї прав і обов'язків в якості суб'єкта правовідносин.

Акти органів управління не є нормативними актами, оскільки: не мають загальнообов'язкового характеру; не регулюють відносини, а забезпечують управління діяльністю юридичної особи; є індивідуальними актами; є актами застосування норм закону та локальних нормативних актів.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ СТАТЕЙ Окрім викладеного бачення природи рішень органів управління, у доктрині існує також позиція її трактування в якості правочину. Згідно із ст. 202 ЦК України правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну чи припинення цивільних прав і обов'язків. Трактування рішень органів управління в якості правочинів зазнає цілком обґрунтованої критики провідними вітчизняними ученими. Зокрема, В.А. Васильєва зазначала, що «корпоративні правочини слід відрізняти від корпоративних актів таких як рішення загальних зборів, наглядової ради, статут. Йдеться про дії органів управління юридичною особою корпоративного типу. Вони направлені на впорядкування діяльності юридичної особи як соціального утворення, приймаються органом юридичної особи і не базуються на погодженні воль, приймаються шля-

хом поглинання інтересу меншості більшістю або одноосібного владного волевиявлення. Корпоративний акт створює не тільки цивільно-правові наслідки, але й породжує інші правовідносини. Водночас, корпоративний акт може бути підставою укладення корпоративного правочину» [8, с. 106].

І справді, якщо виходити із того, що рішення колегіального органу управління є правочином, то відповідно до умов його дійсності, передбачених у ст. 203 ЦК України, кожний суб'єкт такого правочину має виявляти вільне волевиявлення на його вчинення. Очевидно, що означене не відповідає специфіці прийняття рішень органами управління юридичної особи. Адже рішення приймається не одноголосно, а простою чи кваліфікованою більшістю голосів учасників, а тому виходить, що наявні учасники, які не просто не виявляли волю на прийняття такого рішення, а навпаки – голосували проти нього. Єдиний виняток із цього правила – це управління діяльністю повними і командитними товариствами, яке згідно із ч. 1 ст. 121 ЦК України здійснюється за спільною згодою усіх учасників. Таке формулювання припускає, що рішення мають прийматися одноголосно. Потрібно, проте, зауважити, що навіть у цьому випадку таке правило не є аксіоматичним, оскільки та ж норма ЦК України зазначає, що засновницьким договором можуть бути передбачені випадки, коли рішення приймається більшістю голосів учасників.

Система органів управління, передбачена чинним законодавством, визначає виникнення, зміну чи припинення цивільних прав і обов'язків юридичної особи в результаті їх взаємодії відповідно до визначеної компетенції. Адже загальні збори юридичної особи, будучи вищим органом управління, безумовно, визначають її волю, спрямовану на регулювання внутрішніх корпоративних відносин та зовнішніх відносин, в яких юридична особа бере участь в якості самостійного учасника. Однак сам механізм дії загальних зборів вимагає застосування додаткових правових інструментів, спрямованих на втілення їх рішення. Саме з огляду на вказане ст. 99 ЦК України передбачає, що загальні збори своїм рішенням створюють виконавчий орган та встановлюють його склад і компетенцію. І.В. Спасибо-Фатєєва підкреслює, що

традиційно доктрина цивільного права і законодавство відносять виконавчі органи до класичних органів корпорації, які представляють останню в цивільних правовідносинах [9, с. 217]. Як зазначає Ю.М. Крупка, головне призначення виконавчого органу – реалізація рішень вищого органу і здійснення поточного керівництва діяльністю товариства [10, с. 123]. З іншого боку, виконавчий орган у прийнятті рішення, яке безпосередньо уже створює, змінює чи припиняє цивільні права та обов'язки, залежить від формування відповідної волі загальними зборами юридичної особи.

Як наголошує В.В. Васильєва, досліджуючи природу рішень правління, «коли товариство вступає у відносини з іншими учасниками цивільного обороту, відповідні рішення правління не мають самостійного цивільно-правового значення. Вони є лише частиною юридичного складу, який виступає підставою цивільних правовідносин з третіми особами. Виходячи із такої позиції, рішення правління не можуть бути правочинами, якими згідно ст. 202 ЦК України є дія особи, що спрямована на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків. У внутрішніх корпоративних відносинах рішення правління набувають іншого значення. Вони виступають не лише частиною юридичного складу, але й набувають значення локального правового акту, оскільки як акти управління доводяться до відома акціонерів та обов'язкові для них» [11, с. 30].

Таким чином, рішення загальних зборів чи виконавчого органу, хоч і спрямоване на певні правові наслідки, однак автономно може спричиняти динаміку лише внутрішніх корпоративних правовідносин. Стосовно ж аналогічної дії стосовно зовнішніх правовідносин, проявом якої є уже виникнення, зміна чи припинення цивільних прав та обов'язків юридичної особи як учасника цивільних правовідносин, то вона може бути забезпечена лише за умови поєднання юридичних актів як вищого органу управління, так і виконавчого. Визначені аргументи свідчать про відмінну від правочину природу актів, які видаються органами управління юридичних осіб. Остання позиція відображена у наукових напрацюваннях значної кількості сучасних учених.

Таким чином, акти органів управління юридичної особи не є правочинами, оскільки: спрямовані на управління юридичною особою; ґрунтуються на волевиявленні кваліфікованої чи то простої більшості учасників, відповідно, не ґрунтуються на волевиявленні усіх учасників; не породжують самі по собі цивільно-правові наслідки, оскільки останні виникають лише на основі взаємодії актів органів управління відповідно до визначеної законом та установчими документами компетенції.

Трактування рішень органів управління юридичної особи в якості особливого юридичного факту є пріоритетним у сучасній вітчизняній доктрині. Зокрема. В.І. Борисова зазначає, що рішення загальних зборів учасників товариства – це особливий юридичний акт, який приймається у процесі реалізації вказаним органом своєї компетенції й спрямований на формування волі юридичної особи [3, с. 113].

Як зазначає І.В. Спасибо-Фатєєва, якщо загальні збори учасників формують волю корпорації, то органом її волевиявлення, незалежно від виду, є виконавчий органу, який здійснює функцію з безпосереднього управління корпорацією (ч. 1 ст. 161 ЦК України, ч. 2 ст. 145 ЦК України, глава 9 Закону України «Про акціонерні товариства») [9, с. 217].

І справді, приєднуючись до висловлених вище позицій, варто зауважити, що рішення загальних зборів формує волю юридичної особи, спрямовану на упорядкування внутрішніх правовідносин, здебільшого, корпоративного характеру (тобто тих, які пов'язані із реалізацією учасниками або членами своїх корпоративних прав). Таким чином, рішення загальних зборів, будучи за своєю природою особливим юридичним актом, не може виступати в якості самостійного юридичного факту, який спричиняє виникнення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків підприємницької юридичної особи приватного права в якості самостійного суб'єкта цивільних правовідносин. Для досягнення означеного правового результату юридичній особі в якості суб'єкта правовідносин потрібне залучення в дію юридичних актів, які видаються виконавчими органами управління, зокрема, виконавчим директором чи то головою правління.

Висновки. Юридичні акти органів управління різного рівня, будучи юридичними фактами особливої правової природи, виступають компонентами юридичного складу, породжуючи цивільні права та обов'язки підприємницької юридичної особи приватного права лише у сукупності. Цивільно-правові критерії розмежування їх правової природи знаходяться в площині понять «воля» та «волевиявлення» юридичної особи. Юридичні акти загальних зборів в якості вищого органу управління формують волю юридичної особи, яка потребує застосування правових механізмів організаційного характеру, спрямованих на втілення її в життя – механізмів волевиявлення юридичної особи. Вказане функціональне призначення виконує конструкція виконавчого органу. Виконавчий орган здійснює дії, спрямовані на виникнення, зміну чи припинення цивільних прав і обов'язків юридичної особи, керуючись рішеннями загальних зборів.

1. Кібенко О. Р. *Сучасний стан та перспективи правового регулювання корпоративних відносин: порівняльно-правовий аналіз права ЄС, Вели-кобританії та України* : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Х., 2006. 456 с.
2. Кравчук В. М. *Корпоративне право: науково-практичний коментар законодавства та судової практики*. К. : Істина, 2005. 720 с.
3. Борисова В. І. *Питання управління юридичними особами та їх вирішення за чинним законодавством України*. Право України. 2009. № 5. С. 113–120.
4. Жорнокуй В. *Корпоративні відносини як складова предмета цивільного права. Підприємництво, господарство та право*. 2011. № 9. С. 19–22.
5. *Окрема думка судді КЦС ВС від 05.01.2024 у справі № 149/184/21*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116258602>
6. *Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар*. Т.1.: Загальні положення. Особи/ за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2020. 928 с.
7. Тичкова О. Ю. *Локальні корпоративні акти у цивільно-правовому регулюванні* : автореф. дис. ... канд. юрид. наук :12.00.03 / Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2009. 20 с.
8. Васильєва В.А. *Корпоративні правочини: питання кваліфікації. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України* :

- Збірник наукових статей. Випуск 27. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2011. С. 104 – 110.*
9. Спасибо-Фатєєва І.В. *Органи управління корпорації. Корпоративне право України: підручник / В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатєєва [та ін.]; за заг. ред. В. В. Луця. К. : Юрінком Інтер, 2010. С. 198 – 220.*
 10. Крупка Ю.М. *Науково-практичний коментар Закону України «Про господарські товариства». К.: Юрінком Інтер, 2008. 272 с.*
 11. Васильєва В.В. *Правова природа рішення правління акціонерного товариства. Адаптація корпоративного законодавства України до права Європейського Союзу: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (30 вересня – 1 жовтня 2016 р., м. Івано-Франківськ). НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В.В. Луця. Івано-Франківськ, 2016. С. 29-32.*

Алла ЗЕЛІСКО. Управління юридичною особою – механізм реалізації її правосуб'єктності.

Стаття присвячена питанню особливостей реалізації дієздатності юридичної особи, яка є штучним утворенням. Орган управління у сучасній доктрині розглядається як структурно відокремлений, організаційно оформлений підрозділ юридичної особи, призначений для реалізації її правосуб'єктності. Діяльність органів управління проявляється у прийнятті ними рішень щодо управління діяльністю юридичної особи та веденні її справ. Автором зазначається, що у доктрині було сформовано дві концепції трактування природи діяльності органів юридичної особи: перша обстоює ідентифікацію органу управління в якості представника юридичної особи; друга – визначає, що дії органу управління є діями самої юридичної особи. Остання позиція трактується в якості пріоритетної у теорії і практиці, і підтримується нами безапеляційно як така, яка відображає специфіку конструкції юридичної особи в якості автономного суб'єкта правовідносин. Відповідно до пріоритетної концепції пояснення природи органу юридичної особи, органи є невід'ємною частиною юридичної особи, між нею та її органами відсутні будь-які правовідносини. Орган юридичної особи не може розглядатися в якості її законного представника. Дії органу завжди є діями самої юридичної особи.

Ключовим для дієздатності юридичної особи є діяльність її виконавчого органу. Цей орган може бути одноособовим і колегіальним (наприклад, директор або правління). Директор юридичної особи у разі вчинення правочину юридичною особою виступає в такому разі не як фізична особа, а як орган юридичної особи, тобто є її частиною. У статті підтримано позицію, що акти органів управління не є нормативними актами, оскільки: не мають загальнообов'язкового характеру; не регулюють відносини, а забезпечують управління діяльністю юри-

дичної особи; є індивідуальними актами; є актами застосування норм закону та локальних нормативних актів.

Ключові слова: підприємницьке товариство, господарське товариство, корпорація, корпоративні правовідносини, загальні збори, орган управління юридичної особи, юридична особа, рішення загальних зборів товариства, корпоративне управління, корпоративне право, приватне право, цивільне право, учасники товариства, рішення учасників товариства.

Alla ZELISKO. Management of a legal entity – a mechanism for exercising its legal capacity.

The article is devoted to the peculiarities of exercising the legal capacity of a legal entity, which is an artificial entity. In modern doctrine, a management body is considered to be a structurally separate, organizationally formalized subdivision of a legal entity, designed to exercise its legal capacity. The activities of management bodies are manifested in their decisions regarding the management of the legal entity's activities and the conduct of its affairs. The author notes that two concepts of interpreting the nature of the activities of the bodies of a legal entity have been formed in doctrine: the first advocates the identification of the management body as a representative of the legal entity; the second determines that the actions of the management body are the actions of the legal entity itself. The latter position is considered a priority in theory and practice, and we unreservedly support it as one that reflects the specificity of the structure of a legal entity as an autonomous subject of legal relations. According to the priority concept of explaining the nature of a legal entity's body, the bodies are an integral part of the legal entity, and there are no legal relations between it and its bodies. A legal entity's body cannot be considered its legal representative. The actions of the body are always the actions of the legal entity itself.

The activities of its executive body are key to the legal capacity of a legal entity. This body may be sole or collegial (e.g., a director or board). When a legal entity enters into a transaction, the director of the legal entity acts not as a natural person but as a body of the legal entity, i.e., as part of it. The article supports the position that acts of management bodies are not normative acts, since: they are not universally binding; they do not regulate relations, but ensure the management of the legal entity's activities; they are individual acts; they are acts of application of the provisions of the law and local normative acts.

Keywords: business association, economic association, corporation, corporate legal relations, general meeting, governing body of a legal entity, legal entity, decision of the general meeting of the association, corporate governance, corporate law, private law, civil law, members of the association, decision of the members of the association.